

DOI: <https://doi.org/10.15407/ul2021.06.072>

UDC: 94(477)"1655"

Олександр ЮГА

кандидат історичних наук, старший викладач,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
(Україна, Кам'янець-Подільський), oleksandr.juha@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9872-8929>

ПРИЙНЯТТЯ Я. РАДЗИВІЛЛОМ У 1655 р. ШВЕДСЬКОЇ ПРОТЕКЦІЇ: ОЦІНКИ СУЧАСНИКІВ ТА МОТИВИ ГЕТЬМАНА

У статті висвітлюється сприйняття і оцінки сучасниками великого гетьмана литовського Януша Радзивілла прийняття ним у 1655 р. шведської протекції та з'ясовуються причини такого кроку гетьмана через призму його власного бачення і розуміння тогочасного складного становища князівства в ситуації, що склалася та шляхів виходу з неї.

Визначено, що після нападу влітку 1655 р. на Річ Посполиту шведських військ становище Великого князівства Литовського різко погіршилося, адже його терени опинилися в епіцентрі військового протистояння (водночас тривала війна з Московською державою). У такій ситуації ефективним засобом порятунку князівства Я. Радзивілл і частина політичної еліти вважали прийняття шведської протекції. Встановлено, що такий його крок викликав звинувачення сучасників у зраді Речі Посполитої і короля Яна Казимира.

З'ясовано, що вагомою причиною прийняття Я. Радзивіллом шведської протекції стала відсутність в умовах військової загрози для князівства з боку Швеції і Московії підтримки з Варшави, а відтак неможливість вести одночасну боротьбу з ними. Чинником, який підштовхнув гетьмана до такого кроку, стало взяття московськими військами Вільна та капітуляція коронного війська під Уйсьцем наприкінці липня 1655 р. З однієї сторони, прийняття Литвою протекції шведського монарха ставило під загрозу цілісність Речі Посполитої, яка за результатами Люблінської унії 1569 р. проголошувалася державою з двох складових – Корони і Литви. Проте, з іншої, за умов залишення Литви сам на сам з військовою агресією Московії та Швеції, це була спроба порятунку князівства та зміцнення його політичного впливу.

Ключові слова: Я. Радзивілл, гетьман, Велике князівство Литовське, політична еліта, шведська протекція, Швеція, Річ Посполита.

Oleksandr JUGA

Candidate of Historical Sciences (Ph.D. in History), Senior Lecturer,
Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University
(Ukraine, Kamianets-Podilskyi), oleksandr.juha@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9872-8929>

**ACCEPTANCE OF SWEDISH PROTECTION
BY J. RADZIWILL IN 1655:
CONTEMPORARIES' ASSESSMENTS
AND HETMAN' MOTIVES**

The article highlights the perception and assessments of the Grand Hetman of Lithuania Janush Radziwill by contemporaries; acceptance of Swedish protection by him in 1655; as well as it clarifies the reasons for such a step by the Hetman through the prism of his own vision and understanding that difficult situation for principality and ways out of it.

It is determined that after the attack of Swedish troops in the summer of 1655 on the Polish-Lithuanian Commonwealth, the situation of the Grand Duchy of Lithuania deteriorated sharply, as its territory was at the epicenter of the military confrontation (at the same time it was in war with Moscow state). In this situation J. Radziwill and part of the political elite considered the acceptance of Swedish protection to be an effective means for saving the principality. It is found out his step caused the accusation of contemporaries in treason both the Commonwealth and King Jan Casimir.

It is found out that a good reason for the acceptance of the Swedish protection by J. Radziwill was Warsaw support absence in the face of military threat to the principality from Sweden and Muscovy, thus it was impossible to fight against them simultaneously. The factor that pushed hetman to such a step was Vilna capture by Moscow troops and the capitulation of the crown army near Uysts in late July 1655. On one hand, Lithuania's acceptance of the Swedish monarch protection threatened the integrity of the Polish-Lithuanian Commonwealth, which according to the results of Lublin Union in 1569 was proclaimed a state of two components - the Crown and Lithuania. However, on the other hand as Lithuania was left alone with the military aggression of Muscovy and Sweden, it was an attempt to save the principality and strengthen its political influence.

Keywords: *J. Radziwill, hetman, Grand Duchy of Lithuania, political elite, swedish protection, Sweden, Rzeczpospolita.*

Одним з найскладніших періодів в історії Великого князівства Литовського середини XVII ст. був 1655 р., що було зумовлено нападом на Річ Посполиту Швеції. За такого розвитку подій питання єдності і міцності Польсько-Литовської держави та збереження монолітності її політичної еліти в умовах федеративного устрою стало надзвичайно актуальним. Річ в тім, що від утворення в 1569 р. Речі Посполитої

стосунки між Литвою та Короною були далеко не безхмарними. Значною мірою це було зумовлено прагненням литовської політичної еліти відстояти й зберегти політичну рівноправність князівства з Короною в межах єдиного державного організму.

Проте, в умовах шведського наступу 1655 р. для Литви йшлося вже не стільки про рівноправність, скільки про власний порятунок, адже територія князівства опинилася в епіцентрі військового протистояння, де тривала боротьба з Московською державою та козацькою Україною. А тому великому литовському гетьману Я. Радзивілле необхідно було терміново шукати шляхи виходу зі складною ситуації. На його переконання, а також за підтримки частини магнатів, одним з таких шляхів було укладення угоди зі Швецією на умовах визнання свого підданства королю Карлу X (Kubala, 1910: 267–291; Wasilewski, 1984: 159; Wisner, 1981: 91, 98).

У польській історіографії за такий крок литовського гетьмана разом з Богуславом Радзивіллом називають "ворогами держави" (Wójcik, 1968: 237). Подібні оцінки висловлювали і сучасники. Так, литовський польний гетьман В. Гонсевський, який з одного боку орієнтувався на Москву й покладався на милість царя, а з іншого – декларував свою відданість королю Яну Казимиру і Речі Посполитій (Газін, 2015: 161–162; Заборовський, 1994: 30–31) також звинувачував Я. Радзивілла у зраді польського короля, стверджуючи, що "справді зрадив Радзивілл, прихилився до шведів. А панства багато з ним не хочуть до шведів". Далі наголошував – "я ж зрадником пану своєму, польському королю, не хочу бути" (Заборовський, 1994: 30–31).

У матеріалах переговорів наприкінці вересня – початку жовтня 1655 р. царського представника Ф. Ртіщева з новим литовським гетьманом П. Сапігою, останній повідомляв, що "Радзивілл зраду і загибель не тільки й. к. м. (польському королю – О. Ю.) і вітчизні задумував, але і проти й. ц. в. і його держав шведські війська намовляв і сьогодні намовляє" (Заборовський, 1994: 53).

Своєю чергою Я. Радзивілл неодноразово пояснював свою позицію складності ситуації – "іншого способу рятуватися не було", оскільки була нагальна потреба, "щоб їх (литовців – О. Ю.) від царської величності швед заступив" (Заборовський, 1994: 27; Wasilewski, 1973: 135). У листі від 26 серпня до Б. Радзивілла про свої контакти зі шведами Януш писав: "Говорять, що те було мною давно задумано, нехай нечистий забере мою душу, якщо коли-небудь про те думав раніше.

Від того часу, як з Вільна лист писали почалася та справа, коли інакше рятуватися способу не було" (Kotlubaj, 1859: 387).

Чи правду говорив гетьман, чи можливо він дійсно своєю попередньою діяльністю за спиною Яна Казимира спровокував наступ шведів на Річ Посполиту? Наскільки взагалі звинувачення сучасників у зраді Я. Радзивілла польському королю відповідали дійсності станом на літо 1655 р. та чим було зумовлене його підданство шведському монарху? Власне необхідністю пошуку відповідей на ці питання й зумовлена актуальність порушеної проблеми.

Проблеми прийняття Я. Радзивіллом у 1655 р. шведської протекції вже торкалися у своїх дослідженнях М. Грушевський (Грушевський, 1997: 870–1631), Т. Василевський (Wasilewski, 1973: 125–147), Г. Віснер (Wisner, 1981: 83–103), К. Коссаржецький (Kossarzecki, 2007: 277–301), Л. Кубаля (Kubala, 1910), В. Маєвський (Majewski, 2007: 105–119), М. Матвійов (Matwijów, 1990: 33–42), М. Нагельський (Nagielski, 2007: 165–181), В. Чаплинський (Czaplinski, 1957: 137–196), Л. Заборовський (Zaborovskij, 1994) та ін.

Проте, питання сприйняття і оцінки сучасниками Я. Радзивілла прийняття ним у 1655 р. шведської протекції та з'ясування причин і мотивів такого кроку гетьмана через призму його власного бачення і розуміння тогочасного складного становища Литви окремо не вивчалася, що і зумовлює актуальність пропонованої статті.

Зазначимо, що попри примирення Великого князівства Литовського зі Швецією, його становище залишалось складним у зв'язку з продовженням війни з Московією та окупацією її військами литовських теренів. Дані джерел свідчать, що станом на липень 1655 р., в умовах розгортання наступу шведів, Я. Радзивілл і польний гетьман В. Гонсевський очолювали литовські війська, які протистояли наступу московських військ (Заборовський, 1994: 8). Проте, досить швидко їх позиції розійшлися. Перший з них відразу ж пішов на порозуміння зі шведським королем Карлом X. Причому, ініціатором ідеї підданства шведському королю, швидше за все, був віленський біскуп Єжи Тишкевич, позицію якого підтримав Я. Радзивілл. Так, у листі від 4 серпня 1655 р. до Я. Лещинського литовський гетьман повідомляв, що "йдучи за думкою й. м. біскупа віленського написав лист, прохаючи шведів про допомогу" (Wisner, 1981: 86; Czaplinski, 1957: 156). Листа підписали також Є. Тишкевич й Б. Радзивілл і наприкінці липня його було відправлено шведському королю (Wasilewski, 1973: 136).

Чим була зумовлена така нагальність? Річ у тім, що в середині липня литовський гетьман дізнався про розпорядження короля Яна Казимира коронним підрозділам відокремитися від литовського війська та поспішно вирушити до Мальборку. Радзивілл відразу ж звернувся до короля з проханням змінити своє рішення – "щоб в. к. м. людей тих не відривав", оскільки це не лише може гнітюче вплинути на литовців, але й унеможливить ефективний захист Вільна (Wisner, 1970: 127). Але Ян Казимир не змінив свого рішення. Постає питання, хто ж кого зрадив?

Дуже чітко мотиви прийняття шведської протекції простежуються в Кейданській угоді від 20 жовтня 1655 р.: "Оскільки захоплення і гноблення московитами більшої частини Великого князівства Литовського, нашої найдорожчої вітчизни, і надзвичайна небезпека, що нависає над нами з боку його королівської милості короля Швеції після його оголошення нам війни, а також нестача й недолік усієї ради, допомоги або підтримки й усіх інших необхідних засобів від Яна Казимира, найяснішого короля Польщі, наклали на нас очевидну необхідність шукати нашу спільну безпеку і якийсь шлях, що веде до збереження Речі Посполитої" (Федорук, 2007: 755–756).

Більше того, навіть після прийняття наприкінці липня шведської протекції дії Я. Радзивілла не засвідчують повного розриву з Яном Казимиром. Зокрема, на початку серпня король за посередництва свого секретаря звернувся до Я. Радзивілла з розпорядженням, щоб він "якими зможе способами, щоб в такій опалі Вітчизни, з москалями і козаками, мир уклав" (Wisner, 1981: 89). І 5 серпня Я. Радзивілл, спільно з Є. Тишкевичем і В. Гонсевським, звернувся з листом до московських воєвод з пропозицією укладення перемир'я – "щоб давні відносини знову могли бути підтвержені такими договорами, якими б вічну приязнь непорушно могли дотримати" (Заборовський, 1994: 17). Цікаво, що за день до цього (4 серпня) Є. Тишкевич звернувся до полковника Івана Золотаренка з пропозицією укладення перемир'я – "щоб кров не проливати". Також просив бути "заступником перед воєводами його ц. в., щоб краще помиритися" (Заборовський, 1994: 11–12). Звернення віленського біскупа було поодиноким випадком в контексті безпосередніх контактів представників литовських владних кіл з українськими урядовцями в умовах шведського наступу на Річ Посполиту. Причому не з питання розв'язання власне "української проблеми", а в контексті пошуку додаткових важелів впливу на цар-

ський уряд задля укладення перемир'я з Московією. Чи були ці листи звичайним збігом у часі, чи виконанням королівського наказу, сказати важко, але факт здійснення литовським гетьманом кроків в руслі королівських задумів мав місце.

Цікавою була спроба авторів листа переконати адресатів у єдності в середовищі литовської політичної еліти щодо курсу на укладення договору з царем: у зверненні зазначалося – "*ми, сенатори, урядники і лицарство ВКЛ*", що було далеким від реального стану справ у князівстві. Так, сам Я. Радзивілл наприкінці серпня під час розмов з царським послом В. Ліхаревим визнавав, що "у нас думка наша по різному пішла, у всіх у нас думка різна" (Заборовський, 1994: 31).

Попри все, натяки й закиди Я. Радзивілли у зраді короля Речі Посполитої лунали і з боку московських урядовців. Так, наприкінці серпня 1655 р. під час зустрічі з Я. Радзивіллом царський посол В. Ліхарев зауважував гетьману: "писав ти, великий гетьман, до бояр і воєвод у своїй грамоті своє ім'я шведського короля і ВКЛ великим гетьманом, віленським воєводою... І бояри і воєводи тому дивуються, що ти так писав, тому що ВКЛ і місто Вільно ніколи не були за шведським королем, а були польського короля... І сьогодні Вільно і литовські міста за нашим государем. І то ти ... наділяєш шведського короля чужим". Далі посол наголошував: "А ти великий гетьман польського короля і ВКЛ віленський воєвода був по милості польського короля. А місто Вільно було польського короля, а не твоє. Вільно було королю на твоє місце і іншого гетьмана віленським воєводою призначити: сьогодні ти, а завтра інший був би воєвода. А сьогодні місто Вільно і міста Князівства Литовського в государя нашого, а не шведського короля. А ти шведському короля даремно приписуєш ВКЛ. А шведський король з государем нашим у вічному примиренні ... і за те сперечатися не буде" (Заборовський, 1994: 25, 27).

У відповідь Я. Радзивілл так пояснив царському послу свою позицію щодо Швеції: "Я писав боярам і воєводам, щоб укласти договір... І посланців наших затримали... А в повітах біля Вільно ратні царські люди селян, і жінок, і малих дітей вирізають всіх і будинки палять. І я, бачучи те, що посланців затримали, до мене їх не відпустили, а польський король нам не допомагає, нас покинув, і я писав до шведського короля, щоб прийняв нас до себе в підданство на всій нашій волі" (Заборовський, 1994: 26).

У листі від 26 серпня до Б. Радзивілла про свої контакти зі шведами Януш писав: "Говорять, що те було мною давно задумано, нехай нечистий забере мою душу, якщо коли-небудь про те думав раніше. Від того часу, як з Вільна лист писали почалася та справа, коли інакше рятуватися способу не було" (Kotlubaj, 1859: 387). Чи правду говорив гетьман, чи можливо він дійсно своєю попередньою діяльністю за спиною Яна Казимира спровокував наступ шведів на Річ Посполиту?

Значною мірою відповідь на це питання можна простежити в липневій інструкції шведського монарха Карла Густава губернаторові Інфлянт Магнусу де ла Гарді, в якій містилося завдання переконувати литовців у необхідності прийняття протекції. Причому мотивувати їх до такого кроку урядовець мав тим, що в умовах московської загрози це буде для Литви єдиним порятунком (Wisner, 1970: 128–129). Магнус де ла Гарді повинен був безпосередньо зустрітися з Я. і Б. Радзивіллами, П. Сапігою і Є. Тишкевичем та з'ясувати їх ставлення до ідеї переговорів з Карлом Густавом. На випадок відмови, посол мав пригрозити повстанням поспільства, якому мав обіцяти від імені шведського короля надання особистої свободи.

Більше того, Магнус де ла Гарді висловлював навіть побоювання щодо успішності для Швеції остаточного результату переговорів (Wisner, 1970: 129). Виникає запитання, якщо Я. Радзивілл задовго до вторгнення шведів на терени Речі Посполитої підтримував дипломатичні контакти зі Швецією і декларував свою готовність прийняти протекцію Карла Густава, то навіщо було шведському уряду турбуватися про налагодження з гетьманом контактів та ще й непокоїтися за їх результати? Очевидно, що саме інформація про взяття московськими військами Вільна та капітуляцію коронного війська під Уйсьцем наприкінці липня власне і підштовхнули Я. Радзивілла до прийняття шведської протекції.

Позицію литовського гетьмана щодо її умов засвідчує черговий етап переговорів на початку вересня з московським послом В. Ліхаревим, якому посланець Я. Радзивілла Ян Мереїнський повідомив: "що за шведом, що за руським государем ніколи не була держава Литовська. І ніколи швед ВКЛ паном не бував". Причому умови підданства шведам є такими, "щоб вольності наші і віру не ломав, як ми жили, так нам і бути, і щоб нас захищав" (Заборовський, 1994: 26–28). Окремо наголосив, що "відомо в багатьох королівствах і державах, що гетьман Януш Радзивілл чоловік великий, і в жодній неволі не бував, і сьо-

годні бути в невірниках не хоче". У відповідь царський посол продовжував закидати Я. Радзивілла: "сьогодні ти пишешся, не порозумівшись з королем польським, шведського короля великим гетьманом і ВКЛ віленським воєводою самовільно" (Заборовський, 1994: 28–30).

До чого ж власне прагнув Я. Радзивілл і чого очікував від Швеції. Вважаємо, що окрім пошуку засобів порятунку Литви в умовах військової агресії, не слід відкидати також намірів литовського гетьмана скористатися шведською підтримкою задля зміцнення власного авторитету і влади в князівстві. Тим більше, що ситуація для цього дійсно була сприятливою, адже Річ Посполита стояла перед перспективою розпаду, король Ян Казимир втрачав владу. Як з'ясував польський дослідник Г. Віснер Януш і Богуслав Радзивілли планували добитися за допомогою шведського короля утворення з теренів Литви і частини Корони двох підвладних їм князівств, які в результаті утворили б одну державу (Wisner, 1981: 89). Можливо йшлося також про спробу повернути території і статус, втрачені Литвою в результаті укладення Люблінської унії 1569 р.

Тут доречною є оцінка становища Великого князівства Литовського станом на середину XVII ст. Я. Федоруком, який визначає, що воно належало до таких держав, які хоч з формального боку, маючи свої уряди й представництво в сеймі, єдналися після Люблінської унії 1569 р. в єдину Річ Посполиту на рівних правах з Коронаю Польською, але фактично трактувалися польським королем і магнатами як цілком залежна й далеко не рівноправна частина держави (Федорук, 2007: 739). Водночас, як стверджує шведський історик білоруського походження А. Котлярчук, "Радзивілл відчував, що його батьківщиною є у першу чергу Литва", а тому "сприймав унію з Польщею як простий союз, укладений незалежною Литвою" (Федорук, 2007: 747).

На нашу думку, саме бажання скористатися підтримкою Швеції задля посилення статусу Литви і власної політичної ваги у князівстві й керували Я. Радзивіллом влітку 1655 р. Це була нагода покінчити з окупацією, зберегти країну від кризи і забезпечити майбутній стабільний розвиток у межах Балтійської Шведської імперії. Це добре видно з попередніх умов протекції, зокрема чого саме очікував від шведського короля Я. Радзивілл: початок Карлом X війни проти Московії та повернення Литві усіх завойованих Москвою теренів. З цього

погляду йшлося не стільки про підданство, як про співпрацю Литви зі Швецією (Федорук, 2007: 747).

Акт Кейданської угоди від 20 жовтня передбачав остаточні умови прийняття шведської протекції та розірвання унії Литви з Коронаю (Wasilewski, 1973: 138). Зокрема зазначалося: "король Швеції ласкаво оголосив і запропонував свою велику добру волю щодо нас і свою готовність взяти нас під покровительство та протекцію, щоб відвернути небезпеки... цими теперішніми [словами] ми прилюдно засвідчуємо, що відповідно до законів природи ми не повинні нехтувати безпекою життя нашого і нашої нужденної батьківщини і не можемо, згідно з самою природою, бути підданими двох панів, які перебувають між собою у стані війни". І оскільки король Швеції "обіцяє врятувати нас від теперішньої загибелі, ми, ... із нашої власної ініціативи і після довгих роздумів заявляємо: у першу чергу, дійсно в усьому зрікаємося покори й підданства згаданому найяснішому королю Польщі Янові Казимиру, зводимо нанівець усе його право на Велике князівство Литовське і засвідчуємо та проголошуємо це право недійсним цими теперішніми словами" (Федорук, 2007: 756).

Зазначимо, що при бажанні, без аналізу і врахування польсько-литовських відносин починаючи від 1569 р., за цитованими рядками можна зробити висновок про зраду Я. Радзивіллом короля Я. Казимира. Проте, на нашу думку, йшлося виключно про відстоювання інтересів Великого князівства Литовського у вкрай складних умовах літа 1655 р.

Отже, після нападу влітку 1655 р. на Річ Посполиту шведських військ великої ваги набула проблема порятунку насамперед теренів Великого князівства Литовського, які стали епіцентром військового протистояння. Відтак, не маючи підтримки з боку Варшави та можливості вести одночасну боротьбу з козацькою Україною, Московською державою та Швецією, Януш Радзивілл прийняв протекцію шведського короля. З однієї сторони це ставило під загрозу цілісність Речі Посполитої, яка за результатами Люблінської унії 1569 р. проголошувалася державою з двох складових – Корони і Литви. Проте, з іншої, за умов залишення Литви сам на сам з військовою агресією Московії та Швеції, це була спроба порятунку князівства та зміцнення його політичного впливу. Окрім того, не слід відкидати також намірів литовського гетьмана скористатися шведською підтримкою задля зміцнення власного авторитету і влади в князівстві.

BIBLIOGRAPHY

- Газін, 2015 – Газін В. Між Москвою та Варшавою: Вінцент Корвін-Госевскій як образ литовської еліти в умовах російсько-польської війни 1654–1667 рр. *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства литовського*. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2015, т. 3, 160–168. doi: <https://doi.org/10.15407/ul2015.03.160>.
- Грушевський, 1997 – Грушевський М. *Історія України-Руси*: в 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1997, т. IX, кн. 2: *Роки 1654–1657, 870–1632*.
- Заборовский, 1994 – Заборовский Л. В. *Великое княжество Литовское и Россия во время польского Потопа (1655–1656 гг.): Документы, исследования*. Москва: Наука, 1994, 189.
- Федорук, 2007 – Федорук Я. Велике князівство Литовське у європейській політиці другої половини 50-х років XVII століття. *Український археографічний щорічник*. Київ, 2007, вип. 12, 739–757.
- Czaplinski, 1957 – Czaplinski W. Rola magnaterii i szlachty w pierwszych latach wojny szwedzkiej. *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*. Warszawa, 1957, t. 1, 137–196.
- Kossarzecki, 2007 – Kossarzecki K. Szlachta litewska wobec panowania szwedzkiego i moskiewskiego w okresi załamania Rzeczypospolitej przełomu 1655 i 1656 roku. *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*. Warszawa: DiG, 2007, 277–301.
- Kotlubaj, 1859 – Kotlubaj E. *Życie Janusza Radziwiłła*. Wilno i Witebsk, 1859, 460.
- Kubala, 1910 – Kubala L. Wojna moskiewska r. 1654–1655. *Szkice historyczne*. Kraków, 1910, ser. 3, 443.
- Majewski, 2007 – Majewski W. Poddawanie się szwedom w Koronie w 1655 roku. *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*. Warszawa: DiG, 2007, 105–119.
- Matwijów, 2001 – Matwijów M. Próby mediacji hetmana litewskiego J. Radziwiłła w konflikcie polsko-kozackim w latach 1653–1655. *Wrocławskie studia wschodnie*, 2001, № 5, 10–32.
- Nagielski, 2007 – Nagielski M. Koncepcje prowadzenia działań przeciwko szwedom w dobie potopu w latach 1655–1660. *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku / Pod red. Mirosława Nagielskiego*. Warszawa: DiG, 2007, 165–181.
- Wasilewski, 1984 – Wasilewski T. *Ostatni Waza na polskim tronie*. Katowice, 1984, 295.
- Wasilewski, 1973 – Wasilewski T. Zdrada Janusza Radziwiłła w 1655 r. i jej wyznaniowe motywy. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. 1973, t. 18, 125–147.
- Wisner, 1970 – Wisner H. Dysydenci litewscy wobec wybuchu wojny polsko-szwedzkiej (1655–1660). *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. Warszawa, 1970, t. 15, 128–142.

- Wisner, 1981 – Wisner H. Rok 1655 w Litwie: petraktacje ze Szwecją i kwestia wyznaniowa. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. 1981, r. XXVI, 83–103.
- Wójcik, 1968 – Wójcik Z. Rzeczpospolita na arenie międzynarodowej w XVII w. *Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie 9–13 września 1969 r.* Warszawa, 1968, т. 1.

REFERENCES

- Hazin, V. (2015). Mizh Moskvoiu ta Varshavoiu: Vintsent Korvin-Hosievskii yak obraz lytovskoi elity v umovakh rosiisko-polskoi viiny 1654–1667 rr. *Ukraina Lithuanica: studii z istorii Velykoho kniazivstva lytovskoho*, (III), 160–168. [in Ukrainian]. doi: <https://doi.org/10.15407/ul2015.03.160>.
- Hrushevskii, M. (1997). *Istoriia Ukrainy-Rusy: v 11 t, 12 kn.* Kyiv: Naukova dumka. Roky 1654–1657 (Vol. IX, ch. II). [in Ukrainian].
- Zaborovskij, L. V. (1994). *Velikoe knyazhestvo Litovskoe i Rossiya vo vremya polskogo Potopa (1655–1656 gg.): Dokumenty, issledovaniya.* Moskva: Nauka. [in Russian].
- Fedoruk, Ya. (2007). Velyke kniazivstvo Lytovske u yevropeiskii politytsi druhoi polovyny 50-kh rokiv XVII stolittia. *Ukrainskyi arkhheohrafichnyi shchorichnyk*. (Vol. 12). Kyiv, 12, 739–757. [in Ukrainian].
- Czaplinski, W. (1957). Rola magnaterii i szlachty w pierwszych latach wojny szwedzkiej. *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*. (Vol. 1). Warszawa, 137–196. [in Polish].
- Kossarzecki, K. (2007). Szlachta litewska wobec panowania szwedzkiego i moskiewskiego w okresi załamania Rzeczypospolitej przełomu 1655 i 1656 roku. *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*. Warszawa: DiG, 277–301. [in Polish].
- Kotlubaj, E. (1859). *Życie Janusza Radziwiłła*. Wilno i Witebsk. [in Polish].
- Kubala, L. (1910). Wojna moskiewska r. 1654–1655. *Szkice historyczne*, (3). [in Polish].
- Majewski, W. (2007). Poddawanie się szwedom w Koronie w 1655 roku. *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*. Warszawa: DiG, 105–119. [in Polish].
- Matwijów, M. (2001). Próby mediacji hetmana litewskiego J. Radziwiłła w konflikcie polsko-kozackim w latach 1653–1655. *Wrocławskie studia wschodnie*, 5, 10–32. [in Polish].
- Nagielski, M. (2007). Koncepcje prowadzenia działań przeciwko szwedom w dobie potopu w latach 1655–1660. *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*. Warszawa: DiG, 165–181. [in Polish].
- Wasilewski, T. (1984). *Ostatni Waza na polskim tronie*. Katowice. [in Polish].
- Wasilewski, T. (1973). Zdrada Janusza Radziwiłła w 1655 r. i jej wyznaniowe motywy. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, (18), 125–147. [in Polish].

- Wisner, H. (1970). Dysydenci litewscy wobec wybuchu wojny polsko-szwedzkiej (1655–1660). *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. (Vol. 15). Warszawa, 128–142. [in Polish].
- Wisner, H. (1981). Rok 1655 w Litwie: petraktacje ze Szwecją i kwestia wyznaniowa. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. (Vol. 26), Warszawa, 83–103. [in Polish].
- Wójcik, Z. (1968). Rzeczpospolita na arenie międzynarodowej w XVII w. *Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie 9–13 września 1969 r.* (Vol. 1). Warszawa. [in Polish].